

## KA SINTEZI JUGOSLOVENSKE REVOLUCIJE

Potkraj prošle, 1979, godine, u izdanju »školske knjige« iz Zagreba pojavila se knjiga dra Ivana Jelića pod naslovom — Jugoslavenska socijalistička revolucija (1941—1945).

Delo je neveliko po obimu (187 stranica), aktuelno po tematici koju tretira i značajno po svemu novom što donosi. Ulazi u red malobrojnih pokušaja celovite obrade autentične jugoslovenske oružane revolucije. Stoga u domenu savremene istorijske nauke po izraženoj usmerenosti da zahvati problem revolucije u celini, kao kompleksnu društvenu pojavu, predstavlja zapažen prilog. Osobito kada se imaju u vidu već dobro poznate praznine u novijoj historiografiji. Podsetimo da ne postoje studijski radovi, pa ni potpuniji pregledi o najznačajnijem ratno-revolucionarnom razdoblju u životu jugoslovenskih naroda i narodnosti koji bi zadovoljili zahteve savremenih društvenih nauka. Zato potrebe u tom pogledu s vremenom postaju još veće.

Kontinuitet u razvoju jugoslovenskog društva, počev od sada već dalekih ustaničkih dana 1941. i prvih revolucionarnih oblika društvenog organizovanja i narodne vlasti pa do sadašnjeg razvijenog nivoa samoupravljanja čiji je koren upravo u tom najburnijem minulom vremenu, čini te nedostatke još akutnijim i aktuelnijim. No, nije reč samo o interesu u oblasti teorije i samo našoj, domaćoj naučnoj spoznaji. »Jugoslovensko iskustvo« predstavlja svojevrsan izazov u izučavanju osobitih istorijskih pojava iz vremena drugoga svetskog rata na malom, ali geopolitički i geostrateški značajnom balkanskom prostoru. Naglasimo da nije reč ni o pukom pragmatičkom prizivu da se izvuku pouke i potom dogmatizuju u savremenoj političkoj praksi. U revolucijama novijeg datuma, kao »velikim društvenim prelomima«, otkrivaju se putevi i oblici borbe »malih« naroda za oslobođenje. Zakonitosti u socijalizmu, kao svetskom procesu, spoznate su na izvornim primerima od kojih je jedan i jugoslovenska revolucija. Nakon drugoga svetskog rata pojava masovnih oslobodilačkih pokreta i koreniti društveni preobražaj novooslobođenih zemalja predstavljaju autentičnu potvrdu i dalje obogaćivanje revolucionarne prakse. Gledano sa šireg aspekta i u kontekstu primetne krize koja je zahvatila istorijsku nauku, naročito u uslovima ekspanzije novih naučnih disciplina i tendencija da se istorija identifikuje sa faktografijom, ovo Jelićevo sintetičko delo dobija još više na vrednosti.

Uz to, napor autora može se posmatrati i kao prvi korak u prevladavanju, kako je istaknuto i u uvodnoj napomeni, prilično paradoksalne situacije kakva vlada u historiografiji: nepostojanje kompleksnijih sintetičkih radova istovremeno prati mnoštvo parcijalnih istraživačkih poduhvata i vrednih historiografskih dela najčešće regionalnog opsega. Posebno je značajno u svemu tome ukazati i na metodološku stranu problema i postupnu orijentaciju na sintetički

pristup i celovitu obradu na temelju opsežne literature i uglavnom objavljene građe domaće i strane provenijencije.

Okrenut toj ideji, dr I. Jelić dubljim poniranjem u celinu revolucionarnog procesa nastoji da pređe granicu »događajne povijesti«. S velikom akribijom, koristeći se rezultatima i prethodnim analizama, najčešće u tome uspeva, osobito kada zadire u samo tkivo revolucije i kada suptilnim uopštavanjima, ne narušavajući osnovni hronološki okvir, zahvata celinu problema.

Otuda u skladno komponovanoj kompozicionoj strukturi naslovi i podnaslovi, ukupno sedam odeljaka, mada su zapravo teme za sebe, ostavljaju utisak koherentnog toka misli, bez opasnosti da se udalje od glavnoga sadržaja predmeta.

U prezentiranom se opusu etapa oružane revolucije naslanja na period permanentne krize građanskog društva i doseže na završetku rata vreme dubokih promena u društveno-ekonomskoj strukturi.

U početnom delu knjige, koji nema karakter klasičnog uvoda i oslobođen je konvencionalnog pristupa problemu, autorova opservacija je u najširim istorijskim okvirima rata (aprilskog), *krize i sloma* građanskog društva, pri čemu je, u propasti Kraljevine Jugoslavije izraženo viđenje i sloma takve politike.

Nerazvijeno građansko društvo unutar granica mlade jugoslovenske države oslikano je na zaista minimalnom broju stranica. Stanje pred revoluciju, sagledano sa svim svojim protivurečnostima, iskazuje se ukupno kao »negativna bilanca kapitalizma«. Poražavajuće posledice aprilskog rata imale su višestruko dejstvo, tako da se nacionalna kriza pod okupacijom, kako autor ističe, pretvara u agoniju.

Postaprilska stvarnost mozaično je podeljena Jugoslavija i po delovima, prividno kao novim celinama, uklopljena u Hitlerov »Novi poredak« u Evropi. Okupatorsko-kvislinški sistem nastaje i funkcioniše na osnovama naci-fašističke ideologije; osobito se pristupa oživotvorenju principa rasne teorije, uz primenu genocida i bezobzirnu eksploataciju materijalno-ekonomskih dobara. Uspostavljeni kvislinški režimi, etiketirani kao autonomni, kao alternativa i ustaljeno rešenje sila Osovine na zaposednutom evropskom tlu, imaju za cilj da pomoću domaćih snaga obezbede »pacifikaciju« iza dalekih frontova u agresivnom nastupu blickriga na novom prostranstvu. Jugoslovenska reakcija, od ranije međusobno podeljena i profašistički i prozapadno orijentisana, iskazuje svoje pravo buržoasko lice u novonastaloj situaciji.

U formi analitičko-sintetičkih isečaka dr I. Jelić ocrtava složenost uslova, prilika i okolnosti, otkrivajući u tim okvirima »mogućnost revolucije«, njenu organizovanu i jedinu opštejugoslovensku političku snagu, KPJ. Sa intencijom da marksistički, u najopštijim crtama, prikaže idejno-akcioni kontinuitet KPJ, kao revolucionarnog subjekta, ukazuje na četiri bitna momenta u predrevolucionarnim etapama — spoznaju osnovnih faktora krize u zemlji, opasnosti od fašizma i karaktera drugoga svetskog rata, kao i vlastitu moć u »povijesnom trenutku«. Na osnovu tih premisa, u procesu najširih akcija Partija zasniva svoju programsku orijentaciju na borbu za nacionalno i socijalno oslobođenje i gradi masovni oslobodilačkorevolucionarni pokret. Ono što posebno odlikuje Jelićevu sintezu jugoslovenske revolucije jest njegova doslednost da događaje posmatra »u procesu«, i da, oslanjajući se na čvrstu faktografsku podlogu, stremi ka otkriću revolucionarnog »preloma« sa svim njegovim pratećim tendencijama i društvenim posledicama.

Oružana borba, istovremeno oslobodilačka i revolucionarna, razmatra se kao jedinstven proces; prerastanje ustanka u partizanski i opštenarodni rat istovremeno je praćeno kontinuiranim razvijanjem društveno-političke osnove narodnooslobodilačkog pokreta na prvim ustaničkim slobodnim teritorijama i dalje do nivoa nove države Jugoslavije u završnim fazama rata. Spoj i prožimanje »političkog« i »vojnog«, naglašen u značenju strategije narodnooslobodilačkog rata, omogućava, mada ne uvek uzlaznom linijom, organizovanje, delom i spontano pokrenutih, masa i izgradnju revolucionarne strukture, najpre oružanih snaga i narodne vlasti.

U knjizi su, sasvim logično, najpre skicirani osnovni tokovi rata, pri čemu je dat najosnovniji presek većih ofanziva, operacija, poduhvata, čiji su rezultati doveli do slivanja jugoslovenskog ratišta u opštesaveznički front i konačnog oslobođenja zemlje. Nakon toga, u autorovom su fokusu ona pitanja koja treba da daju odgovor šta je to što čini suštastveni sadržaj revolucionarnih mena. Po redosledu kojim ih autor prezentira to su: Armija revolucije i Temelji narodne vlasti; pri tom je istaknuta Uloga slobodnih teritorija, Dramatika unutar društvene strukture i naznačen put prema Kulturnoj revoluciji (str. 110–139).

Potom, u narednoj, petoj glavi, obrađuje se revolucionarni čin i smena vlasti u pojavi AVNOJ-a i daljem procesu konstituisanja i izgradnje socijalističke državne organizacije na demokratskim i federativnim načelima.

Put do međunarodnog priznanja Jugoslavije u složenom spletu odnosa i nastojanja savezničkih sila da pomoću snaga kontrarevolucije dovedu do »povratka na staro«, autor definiše u najopštijem pogledu kao Obranu revolucije. U završnom delu knjige daje se sažeta skica Sloma buržoaskog poretka i dalekosežnih promena koje obeležavaju društveno-ekonomske odnose i socijalnu strukturu. Pri tom je istaknuto da se otpor ostataka građanskih snaga ne gasi i nakon pobeđene revolucije i da se istovremeno već od kraja 1944. masovno primenjivala eksproprijacija kao ekonomska mera razvlašćivanja poraženih snaga (»njemačkog okupatora, suradnika neprijatelja i ratnih zločinaca«), što je otvaralo »put stvaranju državnog sektora« (str. 172).

Tako se u oružanoj borbi uporedo sa oslobođenjem zemlje vlastitim snagama ostvarivala i dalekosežna revolucionarna vizija »novog sveta« u rađanju društvene i državne zajednice naroda i narodnosti Jugoslavije.

Jelićev je prilog o tom istorijskom vremenu inspirativan i podsticajan, osobito u pogledu daljih napora na sintetičkoj obradi i rasvetljavanju aspekata jugoslovenske revolucije. U ovom kratkom osvrtu zadržaćemo se i na još nekim momentima, koji zaslužuju da budu istaknuti.

Pažnju privlači najpre autorovo umeće da kritički i sa novim pogledima predstavi razučeni front kontrarevolucije pod okriljem sila Osovine ili zapadnih saveznika. Interes je velikih sila permanentno prisutan. Građanska reakcija prikazuje se kao njihova potpora. Narodnooslobodilački je pokret od početka samostalan i nezavisan. S druge strane, građanske snage, okrenute krajnjim utopističkim idealima, samo u jednoj tački postaju jedinstvene: u odnosu na narodnooslobodilački pokret, koji stoga, kako zaključuje autor, postaje faktor njihovog zbližavanja. U senci opstanka i očuvanja klasnog bića jesu ustaška i četnička koncepcija »Velike Hrvatske« i »Velike Srbije«, vodećih snaga u građanskom taboru.

Tako se naspram narodnooslobodilačkog pokreta stvara »ujedinjeni« front trupa sila Osovine i oružanih formacija kontrarevolucije. Unutar oružane borbe razrešavanje političko-klasni protivurečnosti poprima karakter građanskog sukoba. U autentičnom ratnom ambijentu manifestovaće se posledice najžešćih klasnih obračuna i pokušaja okupatora da oslobodilačku borbu pretvori u građanski rat. Tome je svojom politikom i podrškom četnika D. Mihailovića pridonela i jugoslovenska izbeglička kraljevska vlada u Londonu i, da paradoks bude veći, i zapadni saveznici. Restauracija starog poretka bila im je istovetna težnja i zajednički interes. Utisak je da je trebalo dati malo više prostora u knjizi i okupatoru u toj ulozi. Značenje »oružja i sile« okupatora za kontrarevoluciju bilo je od prvorazredne važnosti.

Na osnovu analize noseće snage revolucije na jugoslovenskom prostoru, autor dolazi uverljivo do spoznaje da je radikalizovanje seljaštva dalo »jedan od glavnih priloga pobi revolucije« (str. 127). Pri tom, sa dovoljno kritičkog osećaja odbacuje pojave »levog skretanja«, i beleži začetak novih društvenih odnosa najpre u životu »republika« i »partizanskih država« na slobodnim teritorijama koje su se u toku rata širile na celom jugoslovenskom tlu.

Vredan je pomena i piščev specifičan stil i naročito odlika da se, inače bogati, misaoni sadržaj iskaže sa što manje reči. Kao da su rečenice nastale odbacivanjem »suvišnih« delova i da u svojoj poslednjoj verziji izražavaju samo ono što je suštastveno. Pasusi predstavljaju zaokruženu misaonu celinu u obliku zaključaka, međusobno povezani u koherentnom sledu daju čvrstinu celom, gotovo »isklesanom«, tekstu.

Knjiga je obogaćena većim brojem tabelarnih pregleda i karata sa sumarnim podacima koji potkrepljuju zaključke u tekstu. Tako je kombinacijom teksta i do maksimuma iskorišćenim grafičkim mogućnostima postignuta celovitost u obradi ove kompleksne materije. Time je omogućeno čitaocu da prati događaje u širim okvirima i da ih istovremeno upoređuje i dolazi do vlastitih zaključaka. Na kraju knjige data je odabrana bibliografija koja po svome vrednosnom kriterijumu i sadržaju odražava autorov pristup i uvid u domete jugoslovenske istoriografije novijeg datuma. Bez obzira na izostavljanje nekih zapaženih priloga, u osnovu je to kritički relevantan i potpuniji reprezentativan izbor iz opsežnog opusa o naslovljenoj temi.

*Slobodan Branković*

**VOJNO-POLITIČKO SAVETOVANJE U STOLICAMA —  
ZNAČAJ I POSLEDICE ZA NOP, Zbornik radova, Beograd 1980.**

Konačno se o događaju iz najnovije revolucionarne prošlosti jugoslovenskih naroda i narodnosti, koji po svom značaju predstavlja jedan od međaša u razvitku rata i revolucije u Jugoslaviji 1941—1945. godine, pojavila knjiga (Zbornik radova) pod pomenutim naslovom.

Odmah treba reći da je do sada u istoriografiji NOR-a vojno-političko savetovanje u Stolicama nedovoljno kompleksno sagledano i obrađeno. Ili još kon-